

Іванова Т.В.

Національний авіаційний університет

ПОЛІТИКА РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ

У статті досліджено теоретичні основи ресурсозбереження для подальшого формування високоефективних еколого-економічних механізмів управління ресурсозбереженням в процесі реалізації державної політики у сфері природокористування. Проаналізовано комплекс причин, що призвели до складної екологічної ситуації в державі, основні з них – це екологічно небезпечні технології та оцінка результатів природоохоронних заходів. Визначено основні наслідки максимального використання природних ресурсів (виснаження природних ресурсів; підрич стійкості екосистем; порушення водного балансу; деградація ґрунтів; скорочення біологічного різноманіття; знеліснення; підвищення рівня забруднення довкілля) задля прискореного промислового розвитку держави. Визначено основні складники природоохоронної діяльності для України, до яких віднесено раціональне використання сировинних і матеріальних ресурсів, мінімізація відходів виробництва, охорона унікальних природних комплексів. Досліджено й охарактеризовано причини вибору екологічного напрямку розвитку української економіки, а саме: актуальність екологічних проблем, транскордонний характер екологічних проблем, екологічно орієнтоване вдосконалення виробничих систем, виробництво екологічно орієнтованих товарів і послуг, екологічна «чистота» товарів і послуг, сприйняття екологічних товарів. Обґрунтовано методи (комплексне використання природної сировини, застосування безвідходних і маловідходних технологій, запровадження економічного механізму природокористування й охорони навколишнього природного середовища), які можуть застосовуватися в еколого-економічних механізмах у сфері охорони природи.

Ключові слова: державна політика, екологічні технології, екологізація, механізм природокористування, природні блага, ресурсозбереження, глобалізаційні процеси.

Постановка проблеми. Участь України у світових глобалізаційних процесах на правах повноцінного їх учасника вимагає створення на державному рівні комплексного механізму управління економічним розвитком, орієнтованим на інформатизацію, дематеріалізацію, екологізацію господарської діяльності на інноваційних засадах. Значну роль у формуванні такого механізму відіграє ресурсозбереження, проголошене пріоритетним напрямом державної політики України.

Саме тому вирішення проблеми ресурсозбереження в Україні сьогодні є одним із пріоритетних напрямів державної політики. Ресурсозбереження є важливим і багатоаспектним складником розвитку будь-якої економічної системи. Тому реалізація напрямів та інструментів політики ресурсозбереження в Україні вимагає ґрунтовного дослідження їх дієвості й ефективності в сучасних економічних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні науковці працюють над проблемними моментами поширення процесів екологізації в національній економіці, аналізуючи фактори та

перспективи, серед них варто відмітити праці В. Борисової, Г. Зайкова, О. Кашенко, О. Балацького, О. Теліженка, М. Хилька, Г. Шалабіна й багатьох інших. Окремі аспекти активізації процесів ресурсозбереження порушуються в працях Т. Хачатурова, А. Гусєва, Л. Зусмана, І. Сотник, Д. Тармаєва, С. Шевцова та інших.

Дослідженню тематики, що аналізується в науковій статті, присвячена значна кількість наукових публікацій. Незважаючи на значний дослідницький інтерес до обраної теми, питання екологізації та ресурсозбереження не втрачає своєї актуальності й, безперечно, поповнюється та розвивається. Особливої актуальності воно набуває за сучасних глобалізаційних процесів.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження теоретичних основи ресурсозбереження для подальшого формування високоефективних еколого-економічних механізмів управління ресурсозбереженням у процесі реалізації державної політики у сфері природокористування; аналіз комплексу причин, що призвели до складної екологічної ситуації в державі; обґрунтування нових

методів, які можуть застосовуватися в еколого-економічних механізмах у сфері охорони природи.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Загальною тенденцією світового соціально-економічного розвитку є підвищення ролі ресурсозбереження та виділення його в окрему систему, що знаходиться в основі формування конкурентоспроможного, ефективного й ощадливого господарювання. Важливість розвитку й формування системи ресурсозбереження підкреслюється в основних положеннях декларації Ріо-де-Жанейро «Порядок денний на XXI століття». Для України проблема раціонального використання ресурсів і ресурсозбереження є особливо актуальною й потребує вирішення.

Подальший соціально-економічний розвиток можливий лише на основі адаптації господарської діяльності до природного середовища, екологізації всього суспільного виробництва, особливо сільського господарства, перехід на екологічно безпечні технології виробничих процесів. Нарощування потужностей для збільшення валової продукції в умовах збереження сучасних екологічно пошкоджених виробництв безперспективне і призводить до поглиблення несприятливого екологічного, економічного й соціального стану.

Природоохоронні заходи при екологічно небезпечних технологіях неефективні, вони не попереджують процесів деградації навколишнього середовища і природних ресурсів. Угіддя, які піддані активній деградації, неможливо використовувати як рілля навіть в умовах застосування комплексу захисних заходів. Вони підлягають залісненню або залугованню в перші роки з дуже обмеженим режимом використання – для відновлення ґрунтів, нормального кругообігу речовин, відтворення ґрунтової біоти.

Формування протизатратних еколого-економічних механізмів, яке здійснюється нині в країні, має першочергове значення й для раціоналізації природокористування, істотного послаблення негативного впливу виробництва на стан навколишнього природного середовища. Заходи з ресурсозбереження, з комплексної переробки матеріально-сировинних і паливно-енергетичних ресурсів, включаючи й вторинні, а також відходи виробництва, з розроблення й запровадження матеріалозберігаючої техніки та безвідходної технології не можна зводити лише до того, щоб підвищити ефективність суспільного виробництва [3]. Сенс таких заходів і в утвердженні найбільш гармонійних форм взаємодії суспільного виробництва й навколишнього середовища.

Ресурсозбереження й екологізація виробництва – нерозривно пов'язані напрями інтенсифікації.

Реалізуючи протизатратну спрямованість еколого-економічного механізму, варто за допомогою кожної з його ланок (систем планування, організаційно-управлінських структур, економічних важелів і госпрозрахункових стимулів) націлити підприємства на ефективне й інтенсивне господарювання, яке обов'язково включає й результативнішу охорону навколишнього середовища. При цьому необхідно враховувати, що й діяльність безпосередньо у сфері природокористування (тобто у проведенні комплексу спеціалізованих природовідновлювальних і природоексплуатаційних заходів) теж має спиратися на дієві протизатратні стимули. У вирішенні завдань природокористування зміст державних замовлень повинен, звичайно, мати свою специфіку. Так, виходячи зі структуроутворюючого значення продукції видобувної промисловості, а також галузей первинної переробки природної сировини, державні замовлення тут покривають значну частину виробничої програми підприємств-природокористувачів.

Разом із тим до спектру централізованого контролю у сфері природокористування мають бути включені й основні кінцеві результати власне середовище охоронних і середовищевідновлювальних заходів. Пояснюється це як інфраструктурним характером таких заходів (наприклад, охорона водного та повітряного басейнів, природоохоронна реконструкція ландшафтів, лісовідновлення тощо), більша частина ефекту яких привласнюється на безповоротній основі галузями, регіонами, населенням, так і значним часовим лагом між вкладеннями госпрозрахункових підприємств у ресурсозбереження та середовище відновлення й отриманням віддачі.

При цьому для підвищення об'єктивності оцінки кінцевих результатів природоохоронних заходів (відновлених лісових масивів, рекультивованих земель, очищених водних об'єктів тощо) убачається доцільним запровадження їх державного моніторингу. Його повинні здійснювати єдині регіональні природоохоронні органи [5].

Природоохоронна діяльність включає три основні складники [2]:

1) раціональне (економне) використання сировинних і матеріальних ресурсів, яке забезпечує їх мінімальне питоме споживання в процесі виробництва;

2) мінімізація відходів виробництва й оптимальне екологічно прийнятне розташування їх у природному середовищі;

3) власне охорона унікальних природних комплексів від знищення, захарашення, необґрунтованого залучення в господарський оборот.

Щоб обґрунтувати нові методи, які можуть застосовуватися в еколого-економічному механізмі у сфері охорони природи, варто ретельно проаналізувати весь комплекс причин, що призвели до складної екологічної ситуації особливо у великих промислових центрах. Рівень забруднення навколишнього середовища залежить насамперед від досконалості технологічного процесу, його екологічної орієнтованості, від техніко-екологічних характеристик обладнання, рівня його зносу. Технологія очищення і стан очисного обладнання є вже чинниками вторинного характеру. Відомо, що фізичний знос обладнання сприяє постійному витoku шкідливих для людини речовин, котрі застосовуються в технологічному процесі, і є перманентним джерелом додаткового забруднення навколишнього середовища. Морально застаріле обладнання навіть при цілковитій його справності не орієнтоване на вимоги екологічної безпеки і є великим джерелом накопичення додаткових відходів, що забруднюють навколишнє середовище. Важливіше, однак, те, що воно є бар'єром на шляху впровадження нового обладнання, котре має більш досконалі екологічні параметри. Думається, що критерій екологічності обладнання має бути одним із найважливіших під час оцінювання ступеня морального старіння й вирішення питань заміни одного його виду на інший. Зокрема, тут не можна пропускати повз увагу ту обставину, що при старих не орієнтованих на охорону навколишнього середовища технологіях виникає необхідність запровадження додаткових фондів, для створення яких потрібні особливо міцні й у край дефіцитні матеріали, котрі можуть протистояти підвищеній агресивності викидів. Виникає доволі поширена ситуація, коли поліпшення екологічної ситуації за місцем використання природоохоронних фондів досягається за рахунок збільшення навантаження на природу за місцем їх виробництва.

Екологізація – це процес неухильного й послідовного впровадження систем технологічних, управлінських, юридичних та інших рішень, які дають змогу підвищувати ефективність використання природних ресурсів та умов поряд із поліпшенням або хоча б збереженням якості довкілля. Вихідною передумовою екологізації розвитку країни є вдосконалення технологій основних виробничих процесів і природоохоронних заходів для підвищення їх екологічної ефективності.

Упровадження таких технологій цілком залежить від успіхів в екологізації економічних інструментів управління й удосконаленні їх інституціональної підтримки. До цих інструментів зараховують розробку екологоорієнтованих національних рахунків; зв'язок екологізації зі структурною перебудовою економіки; створення інструментарію еколого-інноваційної діяльності; формування системи економічних впливів на екологізацію виробництва; стимулювання розвитку ринків екологічних послуг, екологічно чистої продукції, технологій тощо [1].

Досвід розвинених країн свідчить, що існують два основні важелі, які стимулюють екологізацію виробництва й енергозбереження. Це – плата за використання природних ресурсів і природоохоронні заходи. Варто зазначити, що найбільш широко використовуваним інструментом є плата за кількість і склад забруднюючих речовин, що викидаються. Він застосовується майже в усіх природоохоронних сферах і в усіх країнах. Платежі за скидання водних забруднювачів формують основу систем управління водокористуванням у Франції, Німеччині та Нідерландах, але відіграють обмежену роль в інших країнах. Плата за тверді відходи також досить поширена. Плата за шум застосовується в деяких країнах у сфері повітряного транспорту. Широко використовуються місцевою владою платежі населення, що компенсують витрати на скидання і знешкодження комунальних відходів. Платежі або податки стягуються за виробництво певного виду продукції, що створює забруднення в момент виробництва, споживання або вибуття з експлуатації.

Зауважимо, що використання того чи іншого набору економічних інструментів у країнах залежить від різноманітності місцевих умов. У низці зарубіжних країн економічні інструменти відіграють значну роль у галузі охорони вод і нейтралізації твердих відходів, в інших – збереження ступеня забруднення атмосфери або зниження рівня шуму. У сучасній ситуації переважають «змішані системи», у яких економічні інструменти використовують як доповнення до методів державного регулювання, сприяючи зменшенню забруднення і створюючи джерело доходів для фінансування природоохоронних заходів: знешкодження стоків, збір і переробка твердих відходів.

В Україні надзвичайно вагоме значення має застосування нового економічного механізму природокористування та забезпечення природоохоронної діяльності. Сутність цього механізму полягає в упровадженні плати за користування

надрами, земельними, водними й іншими природними ресурсами та насамперед за забруднення навколишнього середовища. Також варто економічно заохочувати підприємства, що застосовують маловідходні й ресурсозберігаючі технології.

Забруднення довкілля має стати економічно не вигідним, а конкурентоспроможність національної економіки має зростати через мінімізацію як ресурсоспоживання, так і шкідливих викидів. Загалом національна економіка отримує синергетичний ефект збільшення тривалості життя та якості здоров'я населення, а також освоєння нових секторів світового ринку завдяки конкурентоспроможній пропозиції екологічно безпечної та чистої української продукції.

Разом із тим екологічний «ефект» постіндустріального суспільства досягається за рахунок зрушень у структурі національної економіки, коли наукомісткі виробництва замінюють енергоємні, поступово переміщуючи їх в інші країни. Крім цього, враховуючи те, з огляду на те що технології в середньому змінюються менше ніж за 10 років, курс на розвиток і впровадження у виробництво екологічно чистих технологій відповідає більшою мірою інтересам економічної ефективності й підвищенню конкурентоспроможності виробництва та лише частково довготерміновому забезпеченню екологічної безпеки. Прагнення максимально використовувати свої природні ресурси з метою прискореного промислового розвитку призвело до таких наслідків: виснаження природних ресурсів; підризу стійкості екосистем; порушення водного балансу; деградації ґрунтів; скорочення біологічного різноманіття; знеліснення; підвищення рівня забруднення довкілля [7, с. 78].

Вибір екологічного напрямку розвитку української економіки зумовлено низкою причин.

Перша причина. Екологічні проблеми сьогодні є одним із факторів, які найдужче турбують країни різного рівня розвитку. У найближчому майбутньому потреба в екологічних товарах і послугах буде тільки збільшуватися. На особливу увагу заслуговує ринок країн постсоціалістичного простору, для яких екологічні проблеми залишатимуться на найближчі роки «знаком спільної біди». Економічна криза, у якій опинилися країни соціалістичного табору, зумовила не тільки зниження життєвого рівня, а й погіршення питомих екологічних показників. Пожвавлення виробничих потужностей на чинній технологічній основі може призвести до тяжких екологічних наслідків. Маючи розвинену наукову й виробничу основу, наша країна може виступити лідером з екологічного

переозброєння технологій країн, передусім ближнього зарубіжжя.

Друга причина. Значна кількість екологічних проблем України має транскордонний характер. У цих випадках у країни є хороші шанси зайняти провідні позиції в міжнародних екологічних програмах.

Третя причина. Екологічно орієнтоване вдосконалення виробничих систем особливо за рахунок зменшення енергоємності й матеріалоємності одиниці продукції може стати значним резервом інвестиційних коштів, які можна буде використати, у свою чергу, на розвиток перспективних напрямів економіки й подальше підвищення її ефективності.

Четвертою причиною, що зумовлює актуальність розвитку екологізації в країні, є те, що виробництво екологічно орієнтованих товарів і послуг є сферою виробництва, яка спирається на потужний науковий потенціал України. Тут традиційно була сконцентрована значна кількість галузевих науково-дослідних і проектних інститутів. Для деяких секторів виробництва (чорна металургія, хімічна промисловість, гірнична промисловість, виробництво кінофотоматеріалів, компресорне та насосне машинобудування, електронні прилади, хімічне машинобудування, охолоджувальна техніка) потреби на науково-проектну продукцію за часів Радянського Союзу набагато більше ніж на 50% задовольнялися завдяки українським науковим і проектним закладам. Це саме ті сектори, які становлять основу розробки та виробництва екологічної продукції.

П'ятою причиною можна вважати ідеологічну «чистоту» названої групи товарів і послуг. Екологізація економіки, випуск продукції екологічного призначення – це міжнародно визнана благородна мета, на реалізацію якої можуть бути залучені кошти різних міжнародних фондів і багатих країн.

Шостою причиною є підготовленість міжнародної громадськості до сприйняття екологічних товарів.

Варто підкреслити, що поняття «екологізація економіки» відрізняється від поняття «охорона навколишнього середовища». Головна різниця в тому, що остання потребує значних коштів на компенсацію недоліків екологічно недосконалої технології (дорогі природоохоронні споруди, засоби знешкодження наслідків порушення природи). На відміну від цього, екологізація ліквідує не наслідки, а причини екологічної деструкції.

Екологізація господарського комплексу визнається як цілеспрямований процес перетворення економіки, націлений на зменшення інтегральної

екологічної дії процесів виробництва і споживання товарів і послуг у розрахунку на одиницю сукупного суспільного продукту. Екологізація здійснюється через систему організаційних заходів та інноваційних процесів, реструктуризацію сфери виробництва та споживчого попиту, технологічну конверсію, раціоналізацію природокористування, трансформацію природоохоронної діяльності, що реалізовується як на макро-, так і на мікрорівнях [4, с. 34].

Екологізація економіки, з огляду на резолюції міжнародних природоохоронних форумів, є необхідною передумовою інтеграції окремих країн у світогосподарський простір. Сучасні підходи до екологізації економіки спрямовані на вирішення таких основних проблем, як питання сталого розвитку, удосконалення інституційних відносин у галузі охорони навколишнього природного середовища і природокористування. Ефективне вирішення екологічних проблем і перехід до сталого розвитку можливі тільки в межах всієї економіки країни, на основі комплексного підходу.

Екологізація – це поширення екологічних принципів і підходів на всі сфери життєдіяльності людського суспільства: культуру, науку, виробництво та соціальні явища. Передусім це стосується запровадження екологічної освіти й виховання з метою формування екологічно свідомого ставлення до навколишнього природного середовища, установлення гармонійних зв'язків між природою та антропогенною діяльністю.

На думку Т. Сафранова, екологізація – це зменшення інтегрального екодеструктивного впливу процесів виробництва на споживання одиниці продукції. Екодеструктивні процеси – процеси впливу на людину і природу, що призводять до соціальних, економічних або екологічних наслідків (забруднення, порушення ландшафтів, прямий вплив на організм людини, вплив на біологічні об'єкти) [6, с. 154].

Під екологізацією суспільного виробництва розуміють комплекс заходів, до яких відносяться раціональне використання природних ресурсів на всіх стадіях їх переробки, обережне їх використання та відтворення, різке зменшення кількості відходів та оптимізація їх якості, раціональне розташування продуктивних сил, раціоналізація мислення технічних працівників. До інструментів екологізації суспільного виробництва відносяться очисні споруди, маловідходні технології, пристрої переробки відходів [6, с. 28].

Як зазначають С. Сухарев, С. Чундак та О. Сухарева, екологізація є наслідком мінімізації відходів, які об'єднують у такі напрями: нові

безвідходні й маловідходні технології та регенерація відходів. Перший напрям є перспективним та екологічно доцільним, а його практична реалізація зводиться до пошуку нових джерел сировини для виробництва, екологічно чистих джерел енергії, безвідходних технологічних процесів, видів продукції [8, с. 86].

Нині екологізація виробництва ґрунтується на другому напрямі – регенерації відходів тобто відновлення властивостей відходів для використання їх як вторинних матеріальних чи енергетичних ресурсів. Для України ця проблема набула особливої гостроти. Не викликає сумнівів той факт, що виведення відходів із виробничого циклу та скидання їх у природні екосистеми є нераціональним кроком з позицій екологізації. Уважається, що раціональною є регенерація первинних відходів з метою додаткового вилучення елементів і сполук. Існує три основні напрями регенерації промислових відходів:

- повернення відходів у той же виробничий процес, із якого вони одержані;

- використання відходів в інших виробничих процесах, під час яких вилучаються корисні компоненти, що залишилися після першого технологічного процесу;

- використання відходів як сировини для інших виробництв з метою одержання продуктів тривалого використання [6, с. 35].

У нашій державі є можливості для забезпечення економічно й екологічно ефективного використання відходів виробничої та невиробничої діяльності суспільства. Насамперед варто досягти комплексного використання природної сировини (включаючи вторинні матеріальні ресурси), максимально комбінувати виробничі процеси та застосовувати в усіх галузях економіки безвідходні й маловідходні технології, запровадити такий економічний механізм природокористування й охорони навколишнього природного середовища, який стимулював би комплексне використання природних ресурсів і застосування ресурсо- та енергозберігаючих, безвідходних і маловідходних технологічних процесів.

Висновки. Отже, проблема ресурсозбереження є багатоаспектною і досить гострою для України. Проте сьогодні цьому питанню приділяється не належна увага й проблема ресурсозбереження вважається другорядною.

Водночас в основі екологізації лежить раціональне природокористування. Екологізацію виробництва або іншого об'єкта господарювання потрібно здійснювати із запровадженням

екологічно чистих, так званих «зелених», технологій – безвідходних і маловідходних, тобто таких, які для цього етапу розвитку науки й техніки характеризуються максимальним виходом продукту при мінімальних витратах сировини,

енергії та інших матеріалів і мінімальному утворенні розсіюваних відходів, які забруднюють навколишнє природне середовище. Лише за таких умов можливе вдале вирішення завдань екологізації економіки й ресурсозбереження.

Список літератури:

1. Гіндес О.Г. Комплексність використання природних ресурсів. URL: https://khntusg.com.ua/wpcontent/uploads/2019/11/materiali_3_konferencii_hntusg_09-23.04.12_tom_1.pdf (дата звернення: 21.04.2021).
2. Гіндес О.Г. Процеси формування проти затратного механізму у системі раціоналізації природокористування. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/10_2011/21.pdf (дата звернення: 21.04.2021).
3. Грузева В.Ю. Сучасна політика ресурсозбереження та ефективність її здійснення в Україні. URL: http://www.rusnauka.com/17_AND_2010/Economics/69_046.doc.htm (дата звернення: 22.04.2021).
4. Кравців В.С. Регіональна екологічна політика в Україні та механізми її реалізації / Ін-т регіональних досліджень НАН України. Львів, 2017. 72 с.
5. Ляшенко І.О. Особливості та перспективи розвитку ресурсозбереження в Україні. *Ефективна економіка*. 2012. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_11_13 (дата звернення: 21.04.2021).
6. Сафранов Т.А. Екологічні основи природокористування : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. 2-ге видання, стереотипне. Львів : Новий світ, 2004. 248 с.
7. Сотник І.М. Еколого-економічні механізми мотивації ресурсозбереження : монографія. Суми : ВВП «Мрія» ТОВ, 2008. 230 с.
8. Сухарев С.М., Чундак С.Ю., Сухарева О.Ю. Техноекнологія та охорона навколишнього середовища : навчальний посібник. Львів : Новий світ, 2013. 256 с.

Ivanova T.V. UKRAINE'S RESOURCE PROTECTION POLICY IN MODERN GLOBALIZATION PROCESSES

The problem of resource conservation in Ukraine today is one of the priority areas of state policy. Resource-saving is an important and multifaceted component of the development of any economic system. Therefore, realization of directions and tools of resource conservation policy in Ukraine requires a thorough examination of their effectiveness and efficiency in the current economic conditions. In this article the theoretical bases of resource saving for the further formation of highly effective ecological and economic mechanisms of resource saving management in the process of implementation of the state policy in the field of nature management are researched. The article analyzes a complex of reasons that led to a complex environmental situation in the state,

The main components of nature conservation activity for Ukraine are defined: rational (economical) use of raw materials and material resources, minimization of waste products, the protection of unique natural complexes. The main consequences of maximizing the use of natural resources for accelerated industrial development of the state are determined: depletion of natural resources; undermine the sustainability of ecosystems; violation of water balance; soil degradation; reduction of biodiversity; desertification; raising the level of environmental pollution. The reasons for choosing an ecological direction of development of the Ukrainian economy are investigated and characterized. The methods, which can be used in environmental-economic mechanisms in the field of nature protection, are substantiated.

The basis of ecologization lies in the rational use of nature. Ecologization of production or other economic objects should be carried out with the introduction of environmentally friendly technologies. Only under such conditions is a successful solution to the problems of ecologization of the economy and resource conservation. Therefore, Ukraine's participation in world globalization processes on the rights of their full member requires the creation of a comprehensive management mechanism for economic development at the state level focused on informatization, dematerialization, ecologization of economic activity on an innovative basis. Resource conservation plays a significant role in shaping such a mechanism, which has been proclaimed a priority direction of the state policy of Ukraine.

Key words: state policy, ecological technologies, ecologization, mechanism of nature use, natural goods, resource saving, globalization processes.